

Дарія ЛУКЪЯНЕНКО

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК: ХУДОЖНІЙ СПОСІБ ОСВОЄННЯ ФЕНОМЕНУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті подано аналіз варіації художнього способу освоєння феномену Григорія Сковороди на матеріалі творів В.О. Шевчука – повістей „Камінна луна”, „У череві апокаліптичного звіра” та н’єси „Сад”.

Феномен Григорія Сковороди упродовж уже трьох століть залишається предметом досліджень різного характеру – філософського, педагогічного, культурологічного, літературознавчого, власне літературного (художнього).

З-поміж величезної кількості напрацьованих матеріалів про Григорія Сковороду варто виокремити творчий доробок Валерія Шевчука, якого по праву можна назвати письменником-сковородинознавцем.

Шевчукове зацікавлення особистістю й творчістю видатного мислителя розпочалося з 1957 року, а саме, за згадкою самого науковця, завдяки книзі Д. Багалія „Г. С. Сковорода – український мандрований філософ”, яку В. О. Шевчук випадково знайшов у Житомирській обласній бібліотеці [7, с. 496].

Від того часу В. О. Шевчук адаптував твори Г. С. Сковороди для сучасного прочитання (навіть для дітей шкільного віку); детально опрацював біографічні відомості філософа; простежив літературні ремінісценції морального вчення мислителя та створив його художній образ, максимально наближений до реальної історичної постаті.

У цілому в доробку В. О. Шевчука рецепцію творчості та життя Г.С. Сковороди репрезентовано у формі двох моделей – науково-дослідницької та художньої.

Зупиняючись на другій – художній – моделі, зазначимо, що художня рецепція феномену Г. С. Сковороди у творчості В. О. Шевчука тісно переплетена із науково-дослідницькою. Так, працюючи над художнім перекладом, В. О. Шевчук творчо модифікує Сковородинівські теми, мотиви, образи, символи та алегорії, стиль висловлювання, мислення й модель світобачення. Такого роду „накладання” безперечно є наслідком тривалого студювання творів Г. С. Сковороди.

Художній переклад потребує окремого дослідження, оскільки є способом опанування поезики текстобудування та ідейно-філософської аксіології Григорія Сковороди, виявлення взаємозв’язків між „засобом” та „ідеєю”, „формою” та „змістом”,

між жанром, сюжетом, образом, тропом та їхньою функцією у продукуванні семантики.

До того ж таке своєрідне „вживання” у Сковородинівський образ є опануванням його філософії життя із точки зору людини XX – XXI ст. (перш за все це стосується перекладених листів).

Отже, мета даної статті – з’ясувати особливості власне художнього (літературного) способу освоєння феномену Г. С. Сковороди на матеріалі повістей В. О. Шевчука „У череві апокаліптичного звіра”, „Камінна луна” та п’єси „Сад”.

Передусім зупинимося на своєрідному „накладанні” на прозу Шевчука його дослідницьких міркувань щодо вчення Г. С. Сковороди, особливо в контексті спорідненості ідейно-філософських пошуків, що, наприклад, можемо простежити у повісті „Камінна луна”.

Так, в аналізованій повісті не лише згадуються твори Г. С. Сковороди (притча про пустельника і птаха; байка про кабана). Роздуми головного героя Юрія Чорного про своє життя й життєві надбання нагадують вчення Г. С. Сковороди про зовнішню й внутрішню людину. Юрій Чорний чітко усвідомлює свою „внутрішню людину” – свій „невеликий ідеал”: „хочу мати спокійну службу, мати змогу спокійно порпатися в книжках, їздити, щоб відвідувати великі бібліотеки й архіви, а вдома мати мир і лад” [6, с. 51]. Разом з тим він знає, що „існує ще той, що сидить у нутрі нашому, невпізнаний ворог наш, є інші люди, які, замість думати, як улаштувати й улагодити життя іншому, воліють дбати перш за все про блага власні [6, с. 51].

Отже, припускаємо, що інтерпретуючи у такий спосіб одну із складових морального вчення Г. С. Сковороди, Валерій Шевчук доводить його актуальність, зокрема актуальність необхідності самопізнання, що є основою пізнання світу.

Окрім того, автор повісті використовує такий композиційно-стильовий прийом як „вбудована” притча, що є допоміжним матеріалом для поглиблення, увиразнення ідеї автора [3, с. 173]. В. О. Шевчук „вбудовує” у повість притчу про Пустельника і Птаха. Щодня пустельник приходив у сад, щоб зловити пташку, але жодного разу це йому не вдалося. Заспокоєнням для людини стали слова Птаха, що без нього не буде сенсу приходити у сад.

Ця притча увиразнює виведений В. О. Шевчуком „закон піраміди” [5, с. 127], відповідно до якого все життя є неповторністю : кожен день, кожна подія, кожен вчинок. Адже, як маленька дитина буде з кубиків піраміду, так людина „будує” кожен день; як колись зруйнується іграшкова піраміда, так „зруйнується” день.

Але коли б людина „побудувала свою піраміду”, вона стояла,

наче мертва. Водночас почуття неповноцінності від того, що не в силі побудувати піраміду, також стає на перешкоді людського прагнення до самоствердження. Цей процес пізнання і самопізнання власних можливостей проходить не безболісно, адже непросто бути вічно невдоволеним, відчувачи дисонанс між тим, що ми хочемо й що ми можемо [3, с. 174].

Отже, процес самопізнання є безкінечним і щоразу відкриває нові грані й можливості людини.

Зазначимо, що головний герой повісті „Камінна луна” згадує й байку Г. С. Сковороди „Оленица и Кабан” [4, с. 127]. Згадує її Юрій Чорний під час зустрічі зі своєю коханою жінкою Оксаною Свідерською, але не наважується розповісти, напевно, вважаючи Оксану тим-таки кабаном, що одягнув баранячу шкіру, але не змінив свого справжнього „я”.

Поряд із ремінісценціями Сковородинівської моралі В. О. Шевчук створює його художній образ, зокрема в історичній повісті „У череві апокаліптичного звіра” та п’єсі „Сад”.

Твір „У череві апокаліптичного звіра” вміщено в однойменну збірку історичних повістей (1995), у кожній з яких головний герой може врятувати свою душу тільки через любов у різних її виявах та „за умови виконання своєї ролі у життєвій виставі” [2, с. 59]. У такому розумінні сенсу життя ідеальним героєм для Валерія Шевчука є Григорій Сковорода.

Філософ, як і всі смертні, сумує з приводу того, що „краса земна ненадійна, краса земна короточасна, вона як подих людський і гине в одній миті”. Цим він підштовхує свою душу в обійми пекла – „черева апокаліптичного звіра”. Разом з тим мислитель-християнин знає, як не потрапити туди, як не дозволити демону печалі „з’їсти його серце”. „Його рецепт простий – любов і покаяння – основа християнського світогляду та барокової культури” [2, с. 59].

Розмірковуючи над сутністю апокаліптичного звіра (чи то внутрішні людські сумніви, чи то увесь світ), Григорій Сковорода робить висновок, що найкращий спосіб знищення „демона печалі” – це усвідомлення присутності Бога у всьому, а значить і у людині. Тому „розраду” треба передусім шукати у самому собі, „адже люди найкращі з усіх створінь!” [10, с. 186].

Ще однією спробою В. О. Шевчука створити образ філософа Григорія Сковороди, але вже у жанрі драматургії, є п’єса „Сад” (1972), яку автор називає драматичною композицією. Зазначимо, що в аналізованій п’єсі автор не лише випишує образ мандрівного філософа, а й широко використовує елементи його творів у власному перекладі.

За епіграф В. О. Шевчук обрав слова П. Г. Тичини „... совість, і

насамперед совість громадська, політична, для Сковороди на першому місці. І ця чиста совість, як кришталь, дала Сковороді змогу тримати прапор співця, борця за щастя народу” [9, с. 54]. Г. С. Сковорода постає у творі людиною із кристально чистою совістю. Щодо „співця” і „борця” за щастя народу можемо припускати, що йдеться не про активну діяльність Г. С. Сковороди у розповсюдженні свого учення. Йдеться про потужну, але приховану енергію Сковородинівських поглядів, які його сучасниками сприймалися лише як дивацтво.

„Сад” побудовано цілком у дусі барокових традицій, згідно з якими В. О. Шевчук тлумачить твори самого Г. С. Сковороди. Так, символічною є вже назва драматичної композиції. Це частина назви збірки поезій Г. С. Сковороди, що стає своєрідною ремінісценцією його творів. До того ж образ саду є одним із характерних елементів поезиї бароко, який символізує душу людини (в даному випадку Г. С. Сковороди), її життєві здобутки і духовні плоди.

Підсилює концепцію „сад – душа”, по-перше, побудова п’єси. Маємо на увазі те, що композиція укладена цілком із роздумів Г. С. Сковороди, що, в свою чергу, відбивають стан його душі; по-друге, образи птахів (до переліку дійових осіб уведено „трое з масками птахів”). На думку дослідниці Н. Городнюк, у нього „... образ птаха стає середохрестям духовних цінностей філософа, уособлюючи саму потребу пізнання для людської душі, серце, прагнення до самовдосконалення й істини, мрію...” [1, с. 18]. У такому аспекті показовим є один із перших діалогів „Саду”, де три пташки, дівчина з маскою Кажана й хлопець із маскою Тетервака просять Сковороду поділитися міркуваннями, навчити, куди йти в цьому світі. На що філософ відповів: „Це хочу пізнати я й сам. Врешті тому й пувтився в ці мандри” [9, с. 56].

Отже, у Шевчука Сковорода сам постає уособленням Птаха: мандруючи все життя, він уникав спокус, оминав пастки світу. Не випадково свою останню „пристань” Сковорода знайшов у саду, в якому діти (символ безгрішності, чистоти) збирають яблука – перші плоди свого життя. Тут він зустрів і свого двійника, що, ймовірно, також уособлює душу. Як двійник, так і Сковорода, підсумували своє життя: „Світ ловив мене, але не спіймав”, бо Птаха спіймати неможливо, адже самопізнання й самовдосконалення не мають меж. Тому й шлях його прямує у вічність. Але вічність – це не забуття, а безсмертя вчення філософа.

Варто звернути увагу на характерну деталь заключної частини „Саду”: вже мертвому філософові його юний двійник кладе на груди книги, а діти – яблука. Усе це – життєві плоди і здобутки головного героя. „Водночас і книги, і яблука є символом пізнання, але пізнання не так у гносеологічному аспекті, скільки з етичним та

естетичним відтінком” [1, с.18].

Окрім того, у драматичній композиції чітко простежуємо продовження Сквородинівської традиції „прообразності”, тобто знаково-символічного способу художнього мислення, коли „за сказаним ховається зміст, що його читач має зрозуміти, ... а самі герої є не образами, а лише прообразами, що мають перехід не в інші образи, сучасні, а в явища” [8, с. 601]. Відповідно вибудовує свій „Сад” і В. О. Шевчук, уводячи в контексті постаті, що видаються найбільш колоритними у плані прообразності (Вельможа, Чернець, Солдат).

Розглядаючи зазначені прообрази, необхідно повернутися до символу Птаха, оскільки Вельможа й Чернець не випадково налягають на себе маску саме Тетервака. Тут ми бачимо передусім перегук із „Убогим Жайворонком” Г. С. Сквороди, де Тетервак сповідує „рятівну мудрість теперішнього часу” [9, с. 70]: „Не той правий, хто правий по суті, а той, хто неправий за істиною, але здаватися правим уміє, хитро блудячи і йдучи стежкою такого судження – кінці у воду” [4, с. 131]. Підтримує їх і Солдат: „... А що таке неспокій, як не праця?” [9, с. 71].

Зауважимо, що у цих образах можна помітити й цілком реальні постаті, з якими був знайомий Г.С. Скворода, які мали „надмірне, невдячне серце”. Йдеться про поміщика Степана Томару та однокласника філософа С. Миславського, спосіб життя яких був неприйнятним для Г.С. Сквороди, а вони вважали мислителя диваком й відлюдником.

Та Г.С. Сквороді не були байдужі проблеми свого часу. Тому В. О. Шевчук розпочинає другу одміну із появи філософа уже в літах на пасіці з книгою, в якій читає „про марноту і забаву” та „сіті”, якими „руки зв’язані і ноги” (пісня 14-та „Саду божественних пісень”) [4, I, с. 61].

Проте й із „сітей” можна вирватися, розпустивши „свої вітрила, Розуму широкі крила...”. Також важливим для розуміння цієї пісні є ряд міфологічних прообразних символів (Ізраїль, Гідра-звір, кит, сирени та ін.), за допомогою яких Г. С. Скворода, а за ним і В. О. Шевчук, виписали картину жахливого становища, в яке потрапила Україна наприкінці XVIII ст. Отже, сіті Вельможі, Ченця й Солдата, приготовані для Г.С. Сквороди, розширюють свої межі, охоплюючи всю країну. Але ж Г. С. Сквороду так і не змогли зловити, бо він ніколи не забував найголовнішу істину: „сини віку мудріші за синів дня” [9, с. 72] та ніколи не відступав від обраного шляху. Тут набувають своєї сили обрані за епіграф слова П. Тичини.

Таким чином, „Сад” Валерія Шевчука увиразнює найголовнішу ідею всієї творчості Г. С. Сквороди: обрання людиною свого життєвого шляху – прямого чи кривого – врешті принесе справжній

мир і справжню радість.

Отже, у цій студії ми здійснили спробу аналізу двох аспектів багатогранного художнього способу освоєння феномену Г. С. Сковороди у творчості В. О. Шевчука, а саме: інтерпретації мислителевого вчення на матеріалі творів про сучасність та створення художнього образу мандрівного філософа. Вагоме місце в художній рецепції В. О. Шевчука займають переклади творів Г. С. Сковороди, які, на нашу думку, потребують окремого ґрунтовного дослідження.

Література:

1. Городнюк Н. Барви і коди саду. Семантика образу у творчості Валерія Шевчука / Н. Городнюк // Українська мова та література (шкільний світ). – 2004. – № 15. – С.15-18.

2. Пелешенко Н. Ванітативний мотив в українській літературі 1960-1980-х років (на матеріалі творів О. Ільченка, В. Дрозда, В. Шевчука) / Н. Пелешенко // Магістеріум. – 2007. – Випуск 29 : літературознавчі студії. – С. 53-65.

3. Полякова Г.О. “Вбудована” притча як композиційно-стильовий прийом у творах Вал. Шевчука / Г.О. Полякова // Вісник Запорізького національного університету [філологічні науки]. – 2008. – № 2. – С. 73-76.

4. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. Пісні. Вірші. Байки. Трактати. Діалоги. – 532 с.

5. Тарнашинська Л. Свобода вибору – єдина форма самореалізації в абсурдному світі (Проза Валерія Шевчука як віддзеркалення екзистенціалізму) / Л. Тарнашинська // Сучасність. – 1995. – № 3. – С. 117-127.

6. Шевчук В.О. Камінна луна / Валерій Шевчук // Вітчизна. – 1986. – № 5. – С. 31-80.

7. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс : Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли / Валерій Шевчук. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.

8. Шевчук В.О. Прообразність у баченні Г.Сковороди / В.О. Шевчук // Муза Роксоланська : Українська література XVI – XVIII століть. : у 2 кн. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 595-609.

9. Шевчук В.О. Сад : драматична композиція за творами Григорія Сковороди / Валерій Шевчук // Жовтень. – 1972. – № 11. – С. 54-82.

10. Шевчук В.О. У череві апокаліптичного звіра : історичні повісті та оповідання / Валерій Шевчук. – К. : Укр. письменник, 1995. – 201 с.